

**LEKSIKOGRAFSKA DJELATNOST INSTITUTA
ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE
U 21. STOLJEĆU**

Barbara KOVAČEVIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
(Zagreb, Hrvatska)
<https://orcid.org/0000-0002-9125-8175>
bkova@ihjj.hr

Kristian LEWIS

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
(Zagreb, Hrvatska)
<https://orcid.org/0000-0002-9202-9702>
klewis@ihjj.hr

U radu se donosi pregled leksikografske djelatnosti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u 21. stoljeću, odnosno od 2000. do 2021. godine. Institut kao središnja nacionalna znanstvena ustanova za istraživanje hrvatskoga jezika i općega jezikoslovlja dio svojih radnih zadaća posvećuje leksikografskome radu utemeljenome na znanstvenim spoznajama. Autori ovoga rada predstaviti će rječnike objavljene u Institutu te dati njihovu tematsku i strukturnu analizu.

Ključne riječi: hrvatska leksikografija, rječnici, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, tematska analiza, strukturna analiza

**ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ИНСТИТУТА ХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА И ЛИНГВИСТИКИ
В XXI в.**

Барбара КОВАЧЕВИЧ

Институт хорватского языка и лингвистики
(Загреб, Хорватия)

Кристиан ЛЬЮИС

Институт хорватского языка и лингвистики
(Загреб, Хорватия)

В статье представлен обзор лексикографической работы Института хорватского языка и лингвистики в XXI-ом веке, точнее с 2000 по 2021 год. Являясь ведущим национальным научным учреждением по исследованию хорватского языка и общей лингвистики, Институт посвящает часть своей деятельности лексикографической работе, основанной на научных исследованиях. Авторы данной статьи представляют словари, изданные Институтом, и предлагают их тематический и структурный анализ.

Ключевые слова: хорватская лексикография, словари, Институт хорватского языка и лингвистики, тематический анализ, структурный анализ

LEXICOGRAPHIC ACTIVITY OF THE INSTITUTE OF CROATIAN LANGUAGE AND LINGUISTICS IN THE 21ST CENTURY

Barbara KOVAČEVIĆ

Institute of Croatian Language and Linguistics
(Zagreb, Croatia)

Kristian LEWIS

Institute of Croatian Language and Linguistics
(Zagreb, Croatia)

The paper provides an overview of the lexicographic work of the Institute of Croatian Language and Linguistics in the 21st century, more precisely from 2000 to 2021. As the leading national scientific institution for the research of the Croatian language and general linguistics, the Institute dedicates part of its activities to lexicographic work based on scientific insights. The authors of this paper will present dictionaries published by the Institute and provide their thematic and structural analysis.

Keywords: Croatian lexicography, dictionaries, Institute of Croatian Language and Linguistics, thematic analysis, structural analysis

I. Uvod

Hrvatska se leksikografija potkraj 20. stoljeća, a osobito od osamostaljenja Hrvatske i proglašenja državne neovisnosti 1991. godine, odlikuje objavljivanjem mnogobrojnih naslova i snažnom aktivnošću na izradi novih rječnika¹. Pozitivno ozračje koje je vladalo u vezi s objavljivanjem rječničkih izdanja nastavlja se i u 21. stoljeću tako da nije pretjerano ustvrditi kako je u sadašnjemu trenutku hrvatska leksikografija itekako živa i raznovrsna, a kvaliteta rječnika na sve je višoj razini. Tomu je nesumnjivo pridonijelo pojačano zanimanje za znanstveno i teorijsko istraživanje leksikografije, što se posljedično odrazilo i na tematski opseg i na osmišljenost ustroja leksikografskih djela. Radoslav Katičić, razmatrajući moguće smjerove razvitka hrvatskoga jezika u 21. stoljeću, među ostalim ističe: «Hrvatski jezik dobro je standardiziran, funkcionalno i stabilno. Tu mu doista ništa ne nedostaje. Treba ga samo, kao i svaki drugi standardni jezik, promišljeno i pozorno sve dalje razvijati i dograđivati kako bi bio dorastao sve novim zadaćama koje mu se postavljaju u svijetu koji se mijenja. (...) On će u 21. stoljeću i dalje služiti hrvatskoj jezičnoj zajednici i nastaviti svoj razvoj» (Katičić 2019: 572, 576). Da je takvo razmišljanje itekako utemeljeno te primjenjivo i na hrvatsku leksikografiju s kraja 20. i početka 21. stoljeća, dodatno osnažuje stajalište Marka Samardžije: «Prevratne političke prilike s početka devedesetih godina XX. stoljeća koje su izravno utjecale na promjenu hrvatskoga sociolingvističkog stanja afirmiravši hrvatski kao službeni / državni jezik samostalne Republike Hrvatske posredno su dale nov zamah i dvojezičnoj leksikografiji kako brojem prerađenih

¹ Podrobnije podatke o jednojezičnoj i dvojezičnoj leksikografiji u Hrvatskoj u 20. stoljeću donose M. Samardžija (2019b: 9–48) i B. Petrović (2019: 49–90), a o terminološkim rječnicima, leksikonima i enciklopedijama u 20. stoljeću pišu L. Hudeček, K. Lewis i M. Mihaljević (2019: 91–155).

izdanja starijih, tako i izradbom i objavljivanjem novih dvojezičnika, ali i produženjem popisa stranih jezika kao polaznih ili ciljnih» (Samardžija 2019a: 253). I rad Branke Tafre i Željke Fink-Arsovski o hrvatskoj leksikografiji, višegodišnjih hrvatskih predstavnica u Komisiji za leksikologiju i leksikografiju pri Međunarodnom slavističkom komitetu, dao je iznimno podroban i vrijedan uvid u povijest i suvremenost hrvatske leksikografske teorije i prakse (Тэфра, Финк-Арсовски 2013).

Zapaženija se leksikografska djelatnost u Hrvatskoj odvija u nekoliko ključnih državnih znanstvenih i stručnih institucija, među kojima je vjerojatno najspecijaliziraniji i najpoznatiji Leksikografski zavod «Miroslav Krleža»². Pojedina novija leksikografska izdanja objavljena su i u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Matici hrvatskoj te Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Od privatnih nakladničkih kuća valja izdvojiti Školsku knjigu, koja i danas objavljuje većinu rječnika u Hrvatskoj, a nekoliko je veoma čitanih i od korisnika traženih djela dvojezične leksikografije objavio Nakladni zavod «Globus».

Posebno mjesto u hrvatskoj leksikografiji pripada Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Institut se, kao središnja nacionalna znanstvena ustanova za istraživanje hrvatskoga jezika i općega jezikoslovlja, tijekom sedamdesettrogodišnjega postojanja u nekoliko navrata dokazao kao znanstveno središte s potencijalom da ostvari najzahtjevnije leksikografske projekte na visokoj razini. Stoga ćemo u ovome radu donijeti obuhvatan pregled leksikografske djelatnosti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje od početka 21. stoljeća do danas, a predstaviti ćemo rječnike objavljene u Institutu od 2000. do 2021. godine.

Uvodno smo već napomenuli da je hrvatska leksikografija u posljednjim desetljećima 20. stoljeća i prvim desetljećima 21. stoljeća i brojem izdanja i tematskim opsegom prilično razgranata. Stoga smo se pri razredbi rječničkih izdanja koja je izdao Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje morali odlučiti kako ćemo organizirati i razvrstati građu koju prikazujemo. Kriteriji i značajke na kojima se temelje podjele rječnika razlikuju se od autora do autora, pa smo prije izbora kriterija razdiobe koje ćemo primijeniti u ovome radu morali usporediti pristupe kako bismo identificirali osnovne teorijske smjerove. Primjerice, Samardžija (2019a: 15–17; 130 i dalje) ističe kriterij broja jezika, opsega rječnika, vremenskoga obuhvata leksika, deskriptivnost/preskriptivnost i leksik koji rječnici obuhvaćaju (opći leksik, nazivlje, specifični leksemi prema leksičko-semantičkim kriterijima). Putanec (1992: 18–42) navodi rječnike koji pripadaju općoj leksikografiji, pa u jednojezične svrstava abecedne, sistematske, slikovne, inverzne, frazeološke, rječnike razlika i sinonima. U cjelini višejezičnih rječnika izdvaja podskupine dvojezičnih i mnogojezičnih. Stručni rječnici druga su velika skupina, a razvrstava ih prema područjima (nazivljima) pojedinih struka. Zgusta (1991: 190–210) pristupa razredbi leksikografske građe razlikovanjem enciklopedijskih i jezičnih rječnika, a nadalje se jezični dijele na dijakronijske (povijesne i etimološke) i sinkronijske. Jezični se mogu podijeliti i na opće (standardnodeskriptivni i općedeskriptivni) te posebne (dijalektni, terminološki, rječnici posuđenica, stranih riječi, kratica, frazeološki, rječnici sinonima, antonima...). Uvodi i kriterij broja jezika te opsega rječnika.

² Podroban popis izdanja Leksikografskoga zavoda izradila je I. Klobučar Srbić (2015), a izdanja objavljena nakon toga popisana su na mrežnoj stranici <https://www.lzmk.hr/izdanja>.

U ruskoj leksikografskoj teoriji ističu se promišljanja Vladimira Dubičinskoga (Дубичинский 2009: 64 i dalje). Dubičinski polazi od kriterija broja jezika, obuhvata leksičkoga fonda, opsega rječnika, medija na kojemu je rječnik objavljen, funkcionalne namjene, redoslijeda izlaganja leksičke građe i kulturološkoga kriterija. Navodi i postojanje kompleksnih rječnika te rječnika namijenjenih poučavanju. Izrazito analitičan pristup rezultira cjelovitim i koherentnim sustavom kojim se obuhvaća i kategorizira većina poznatih rječnika. Konačno, navest ćemo i nešto općenitije postavke koje izlažu Rozentalj, Golub i Teljonkova (Розенталь, Голуб, Теленкова 2010: 128–137). U njihovoj se koncepciji osnovnim tipovima rječnika smatraju enciklopedijski i jezični, a jezični se dijele na dvojezične i jednojezične. Potonjima pripadaju objasnidbeni rječnici. Zatim izdvajaju frazeološke rječnike, rječnike sinonima, antonima, homonima, paronima i rječnike novih riječi. U posebnu skupinu izdvajaju povijesne i etimološke rječnike, a zatim i tvorbene, dijalektne, čestotne i odostražne rječnike. Tipologiju zaključuju pravopisnim i pravogovornim rječnicima, onomastičkim rječnicima, rječnicima stranih riječi, rječnicima jezika pisaca i rječnicima epiteta te rječnicima kratica i rječnicima jezikoslovnoga nazivlja.

Kako se može vidjeti, potvrđuje se da su leksikografske teorije načelno ipak neujednačene, odnosno da katkad i imaju zajedničko ishodište, ali u daljnjim koracima grananja kriteriji se individualiziraju i kreću posve divergentnim putovima. Uzevši sve navedeno u obzir, odlučili smo rječnike koje smo uvrstili u analizu razvrstati prema tematskom i strukturnom kriteriju, a katkad smo primijenili i kombinaciju obaju kriterija, što smo naznačili u tekstu.

II. Ustroj Instituta i područja leksikografske djelatnosti

Znanstveni i stručni jezikoslovni rad u Institutu odvija se kroz djelatnost institutskih odjela. Odjeli su ustrojbene jedinice u kojima se odvija znanstvenoistraživačka djelatnost u određenome tematskom okviru. Riječ je o Odjelu za povijest hrvatskoga jezika i povijesnu leksikografiju, Odjelu za dijalektologiju, Odjelu za onomastiku i etimologiju, Odjelu za hrvatski standardni jezik i Odjelu za opće jezikoslovlje. U skladu s unutarnjim institutskim ustrojem leksikografska djela izdana u sklopu institutske izdavačke djelatnosti načelno se mogu svrstati u sljedeća tematska područja: povijesni rječnici, dijalektni rječnici, onomastički rječnici, etimološki rječnici, standardnojezični rječnici i općejezikoslovni rječnici. Budući da smo se opredijelili za predstavljanje leksikografskih radova prema tematskome i strukturnome kriteriju, donosimo detaljniju analizu jer su ustrojbeni okviri institutske djelatnosti ipak donekle preuski da se u cijelosti opiše rječnička produkcija nastala u okrilju Instituta. Prikazali smo sve tiskane rječnike, a o elektroničkim rječnicima koji se nalaze na institutskim mrežnim stranicama dajemo kratku informaciju i adresu na kojoj se mogu pregledavati.

II. 1 Opći rječnici

U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje izrađuju se normativni opći rječnici hrvatskoga jezika različitoga opsega s obzirom na namjenu i dob korisnika. Suvremeni opći rječnik predstavljaju dva tiskana rječnika nastala u okviru leksikografskih projekata na

Odjelu za hrvatski standardni jezik: «Prvi školski rječnik hrvatskoga jezika» iz 2008. godine (autori: Ankica Čilaš Šimpraga, Ljiljana Jojić, Kristian Lewis) i «Školski rječnik hrvatskoga jezika» iz 2012. godine (autori: Matea Birtić, Goranka Blagus Bartolec, Lana Hudeček, Ljiljana Jojić, Barbara Kovačević, Kristian Lewis, Ivana Matas Ivanković, Milica Mihaljević, Irena Miloš, Ermina Ramadanović, Domagoj Vidović).

«Prvi školski rječnik hrvatskoga jezika» s DVD-om sadržava 2500 natuknica i zamišljen je kao intermedijски priručnik za učenike prvih dvaju razreda osnovne škole te je svojom strukturom prilagođen korisnicima. Cilj mu je naučiti učenike leksikografskomu razmišljanju i pripremiti ih za služenje pravim rječnicima. U rječniku se u prvome redu nalaze riječi s kojima se djeca susreću u svakodnevnom životu i čije im je značenje dobro poznato, ali i one koje su im nove i nepoznate, a zastupljene su u školskim udžbenicima. Abecedarij prati osnovni leksički korpus za 1. i 2. razred osnovne škole koji je usklađen s Hrvatskim nacionalnim obrazovnim standardom. Pri izradi rječnika posebno se vodila briga o normi hrvatskoga standardnog jezika, pa lokalizmi, regionalizmi i žargonizmi nisu uključeni u rječnik, a pri uspostavljanju sinonimnih odnosa uvijek se jednomu leksemu daje prednost ili se sinonimni leksemi izjednačuju. Struktura rječničkoga članka također je prilagođena korisnicima. Značenja su opisana rečenicom iza koje slijede primjeri i ilustracije. Rječnik nije samo koristan za učenje materinskoga jezika nego je dobar temelj za učenje stranih jezika. Radi međusobnoga semantičkog povezivanja rječničkih natuknica, ovaj rječnik natuknice donosi grupirane u 40 tematskih mapa, u kojima se pripadajuće natuknice nižu abecednim redom. Također, na DVD-u se nalaze i igrice koje će djecu zabaviti, ali će im i pomoći da se bolje upoznaju s riječima u rječniku.

«Školski rječnik hrvatskoga jezika» normativni je jednojezični rječnik namijenjen u prvome redu učenicima završnih razreda osnovne škole i srednjoškolcima te svima koji se služe hrvatskim standardnim jezikom. Sadržava oko 30 000 natuknica, a u njegovu se dodatku nalazi i popis tisuću zemljopisnih imena s pridruženim etnicima i kteticima. Rječnik se temelji na «Hrvatskoj jezičnoj riznici», računalnome korpusu koji je nastao u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koji je mrežno dostupan na stranici <http://riznica.ihj.hr>. Obrađivači su provjeravali značenja i uporabu riječi u korpusu, a primjeri su uspostavljeni tako da budu primjereni korisniku te da ne opterećuju rječnik. Temeljni je korpus tekstova iz kojih su ekscerpirane natuknice za ovaj rječnik sastavljen od udžbeničkih tekstova svih predmeta za više razrede osnovne škole i za srednju školu, osnovnoškolske i srednjoškolske lektire te plana i programa za osnovnu i srednju školu, a dopunjen je prema postojećim općim rječnicima hrvatskoga jezika. Velika je pozornost posvećena primjerima (oprimgjereni su npr. nazivi ili česte sveze, valencijski odnosi ako pri uporabi postoji nesigurnost, razlika u značenju paronima, preneseno značenje). Rječnik donosi velik broj sveza i frazema uključenih u rječnički članak te podatke o sinonimnim i antonimnim odnosima među natuknicama.

II. 2 Dvojezični rječnici

Dvojezični rječnici definiraju riječi jednoga jezika njihovim prijevodom na drugi jezik, tj. to su rječnici u kojima se koordiniraju s leksičkim jedinicama jednoga jezika one leksičke jedinice nekoga drugoga jezika koje su im ekvivalentne po leksičkom značenju

(Тешић, Драгићевић, Ивановић 2018: 113). Ti su rječnici sinkronijskoga karaktera, tj. nude presjek suvremenih jezika. Sadržavaju jedan ili dva popisa abecedno nanizanih riječi, ovisno o smjeru izrade. Prema smjeru izrade mogu biti jednosmjerni, u kojima je polazišni jezik materinski, a ciljani je jezik strani (ili obratno), te dvosmjerni, koji su pisani i u smjeru prema stranome jeziku i polazeći od njega. U njima se ne nude definicije nego samo prijevodni ekvivalenti.

U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavljena su dva velika jednosmjerna sinkronijska rječnika: «Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch» iz 2005. godine (autori: Josip Matešić, Marija Znika, Renate Hansen-Kokoruš, Zrinka Pečur Medinger), koji je tiskan u suradnji s Nakladnim zavodom «Globus», i «Mađarsko-hrvatski rječnik» iz 2013. godine (autori: Krešimir Sučević Međeral, Tatjana Vukadinović, Irina Jurović, Margit Bernadett Vuk).

«Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik» plod je suradnje Slavenskoga seminara u Mannheimu i Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. U rječniku je obrađeno 120 000 natuknica u kojima se, uz podatke o pismu, rastavljanju njemačkih riječi, njihovu izgovoru, uz gramatičke podatke, stilske i područne odrednice, u prijevodnim ekvivalentima daje značenjska raščlamba oprimjerena s oko pola milijuna potvrda. U rječniku je obuhvaćeno i nazivlje novijega doba iz oko 130 stručnih i znanstvenih područja te brojni izrazi koji pripadaju razgovornome jeziku. Presentacija rječničke građe pokazuje da je koncipiran kao opći rječnik. Posebna je pozornost posvećena oprimjerivanju gramatičkih razlika koje postoje između dvaju jezika (razlike u rekciji, glagolski vid, ograničenja u gramatičkoj kategoriji broja i sl.). U grafički odvojenim odjeljcima donosi se frazeološka i paremiološka građa.

«Mađarsko-hrvatski rječnik» rječnik je dvaju tipološki različitih jezika za kakvim je već dugo postojala potreba radi lakšega sporazumijevanja u raznovrsnoj svakodnevnoj komunikaciji. Rječnik obuhvaća 38 000 riječi iz svih područja života. Leksikografska obradba temelji se na suvremenim leksikografskim spoznajama. Po izboru natuknica i načinu obrade to je prvi veći suvremeni mađarsko-hrvatski rječnik na kojemu su radili hungarolozi i kroatisti. Većina je natuknica dopunjena ilustrativnim primjerima sintagmi u kojima se natuknica može pojaviti, kao i frazema koji sadržavaju spomenutu natuknicu. Uz značenja, rječnik donosi i gramatičke podatke o natuknicama te opaske o stilskom okviru, odnosno stručnom žargonu u kojem se upotrebljavaju. Na kraju rječnika nalazi se popis zemljopisnih imena i češćih osobnih imena.

II. 3 Povijesni rječnici

Povijesni rječnici obično okupljaju i prezentiraju leksik iz pojedine faze povijesnoga razvoja kojega jezika, u ovome slučaju hrvatskoga, i koji mu pristupaju ili iz dijakronijskoga ili iz sinkronijskoga aspekta. Dakle, u užemu smislu odnose se na današnji prikaz leksika kojega starijega stanja jezika, a u širem na svaki rječnik koji u povijesnome slijedu prikazuje stanje jezika koje nije današnje.

U okviru Odjela za povijest hrvatskoga jezika i povijesnu leksikografiju izlazi povijesni višesveščani «Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika» kao rezultat leksikografske obrade institutskih znanstvenika na istoimenom institutskom projektu. Potreba za izradom ovoga rječnika uočena je u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (tada JAZU)

tridesetih godina 20. stoljeća s obzirom na činjenicu da u Akademijinu povijesnome više-sveščanom «Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika» (1880–1976) uz štokavske i čakavske pisane izvore uglavnom nisu bili obuhvaćeni kajkavski pisani izvori. U travnju 1936. godine na sjednici Akademijina Leksikografskoga odbora Historičko-filološkoga razreda odlučeno je da se izrada samostalnoga povijesnog kajkavskog rječnika povjeri Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (tada Institut za jezik). S obzirom na povijesne okolnosti, pripremni radovi počeli su tek 60-ih godina prošloga stoljeća, a rječnik je u potpunosti metodološki i leksikografski osmišljen u Institutu pod vodstvom akademika Božidara Finke i suradnika. Prvi je svezak ugledao svjetlo dana 1984. godine i do danas je objavljeno 15 svezaka (*seljanin — spodeljavati*) u suizdavaštvu s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti. U rječniku se leksikografski obrađuje jezično blago kajkavskoga hrvatskog književnog jezika od 16. do polovice 19. stoljeća, tj. do hrvatskoga narodnog preporoda, odnosno do prihvaćanja štokavštine kao književnoga jezika. Također, u rječnik su uključena i djela kajkavske dijalektne književnosti do sredine 20. stoljeća. Leksikografski pristup obradi rječnika temelji se na korpusu ekscerpirane jezične građe s ispisanim leksičkim jedinicama u njihovu rečeničnome kontekstu iz određenih kajkavskih književnih tiskanih i rukopisnih djela. Među izvorima su povijesni rječnici kajkavskoga hrvatskog književnog jezika: Habdelićev, Belostenčev (latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski), Sušnik — Jambrešićev, rukopisni Patačićev rječnik i anonimni «Radices latinae linguae», zatim aneksni rječnici u gramatikama i gramatike hrvatskoga kajkavskog književnog jezika, povijesno-pravni dokumenti, nabožno-duhovni, etičko-didaktički, popularno-znanstveni tekstovi, tekstovi određenih struka (medicina, veterina, matematika i dr.), korespondencija i oglasi te publicistička i književna djela sve do «Balada Petrice Kerempuha» Miroslava Krleže, odnosno do 1941. (npr. *V tihem lugu* Jože Kirina ili *Popevke* Nikole Pavića). Ovaj rječnik izvor je fonoloških, slovopisnih i pravopisnih, etimoloških, morfoloških i tvorbenih, sintaktičkih, semantičkih i leksičkih jezičnih činjenica te podloga istraživanjima kajkavskoga hrvatskog književnog jezika i hrvatskoga jezika u cjelini. Od prošle godine dostupan je i u elektroničkome obliku na institutskim mrežnim stranicama <https://kajkavski.hr/>, gdje se mogu pronaći i detaljni podatci o rječniku, pojedinim svescima, autorima, redaktorima, urednicima, recenzentima i o povijesti njegova nastanka i izlaženja.

Iako u ovaj pregled načelno ne ubrajamo pretiske starijih rječnika i starijih gramatika u čijemu se sastavu nalaze aneksni rječnici, ovom prigodom moramo izdvojiti jedno leksikografsko djelo u čijemu se nastanku susreću prošlost i sadašnjost. U okviru Odjela za povijest hrvatskoga jezika i povijesnu leksikografiju 2011. godine objavljena je knjiga «Blago jezika slovinskoga (transkripcija i leksikografska interpretacija)». To izdanje u dvije knjige donosi pretisak trojezičnoga hrvatsko-talijansko-latinskog rječnika «Blago jezika slovinskoga» Jakova Mikalje (1649/1651, Loreto — Ancona) i preobliku strukture toga rječnika prema zahtjevima novije leksikografije. «Blago jezika slovinskoga» prvi je više-jezičnik s hrvatskim kao polaznim jezikom, ali i prvi hrvatski rječnik u kojemu je hrvatski stupac organiziran kao u jednojezičnome rječniku. Također, to je prvi rječnik s modernim unutarjezičkim ustrojstvom, a ističe se po za svoje vrijeme originalnoj koncepciji i po bogatstvu jezičnih podataka koje donosi te samim time u hrvatskoj kulturnoj povijesti služi posebnu pozornost jer je usađen u temelje hrvatske leksikografije. Na njegovoj su

građi i leksikografskim postupcima zasnovani svi dopreporodni hrvatski rječnici. Na realizaciji ovoga iznimnog projekta, uz Dariju Gabrić-Bagarić, koja ga je osmislila i privela do kraja, radile su Marijana Horvat, Ivana Lovrić Jović i Sanja Perić Gavrančić. Imajući u vidu poziciju suvremenoga korisnika, priređivačice Mikaljina rječnika provele su dva postupka: transkripciju teksta i interpretaciju Mikaljina rječničkog koncepta u hrvatskome dijelu rječnika. Stoga je građa predstavljena prema suvremenim leksikografskim načelima u mjeri koju je dopuštala organizacija izvornika. S jedne strane transkripcija nudi vjernu sliku Mikaljina rječnika, a s druge strane interpretacija pedantno rekonstruira Mikaljin leksikografski koncept. Sve je popraćeno dodatcima u kojima se izdvaja i komentira poseban leksik, hapaksi, prvopotvrđenice, frazemi i sl.

II. 4 Etimološki rječnici

Etimologija je lingvistička disciplina koja istražuje podrijetlo riječi, njihovih oblika i značenja u jednome jeziku, kojemu njegovu dijelu te skupini srodnih ili nesrodnih jezika. Rezultati etimoloških istraživanja obično se objavljuju u etimološkim rječnicima, što je specifičnost te discipline (Тешић, Драгићевић, Ивановић 2018: 143). Etimološki je rječnik, u širem smislu, svaki rječnik koji daje etimološku informaciju o natuknici. U užem smislu, etimološki je onaj rječnik u kojemu je etimološka informacija dominantna. Etimološki opisati riječ znači dati informaciju o postanku izraza riječi, o razvoju značenja riječi prema korijenu riječi te otkriti koliko se i na koji način ono razlikuje od današnjega³. Promjene je moguće uočiti na svim jezičnim razinama: fonetskoj, gramatičkoj (morfološkoj, tvorbenoj itd.) te semantičkoj. No, etimološki opis riječi često podrazumijeva uključivanje mnoštva drugih informacija osim onih o razvoju izraza riječi. Za etimologiju neke riječi može biti važno, primjerice, kad je prvi put zabilježena, odnosno kad je ušla u leksik, iz kojih izvora, u kakvu tipu teksta, u kojemu dijalektu ili društvenoj kategoriji. U etimološkim se rječnicima riječi sagledavaju u dijakronijskoj perspektivi tako što se prati i opisuje njihov tvorbeni i semantički razvoj tijekom povijesti. Povijesne i dijalektne potvrde riječi se sistematiziraju i uspoređuju komparativno-povijesnom metodom. Uspoređivanje se provodi zbog pronalaženja primjera, genetskih ili tipoloških, u srodnim ili nesrodnim jezicima, unutar užih ili širih areala. Hrvatski je jezik genetski vezan s drugim slavenskim jezicima te nadalje s drugim indoeuropskim jezicima, a arealno s jezicima Balkana i srednje Europe. Za hrvatski jezik za sada postoje dva dovršena etimološka rječnika. To su četverosveščani «Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika» Petra Skoka i jednosveščani «Hrvatski etimološki rječnik» Alemka Gluhaka. Trenutačno je u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u izradi novi višesveščani «Etimološki rječnik hrvatskoga jezika», čiji je prvi svezak (A — NJ) objavljen 2016. godine (autori: Ranko Matasović, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić, Dunja Brozović Rončević). Rad je na ovome rječniku jedan od autora, Ranko Matasović, započeo desetak godina prije tiskanja rječnika s ciljem da se priredi novo izdanje Skokova rječnika, pri čemu je sa suradnicima s Instituta pokrenuo digitalizaciju navedenoga rječnika i reviziju Skokovih natuknica. Međutim, od toga se

³ Više podataka o ustroju i metodologiji izrade hrvatskih etimoloških rječnika vidi u Ivšić, Bergovec (2012: 191–209).

ubrzo odustalo zbog specifičnoga načina na koji su organizirane natuknice u Skokovu rječniku i zbog obilja građe koju je vrlo teško provjeriti. Stoga su krenuli u izradu novoga, autorskog rječnika. Kako je Skokov rječnik koristio bogatu građu iz hrvatskih, bošnjačkih i srpskih dijalekata, autori su se rječnika usredotočili na standardni hrvatski jezik iz kojega potječe većina natuknica. Dijalektne su oblike navodili da bi se pokazalo koliko su etimološke podudarnosti standardnih riječi rasprostranjene u hrvatskim dijalektima. Osim dijalektnih potvrda, natuknice su oprimjerene i potvrđama iz drugih povijesnih izvora te onomastičkom građom. Pri stvaranju osnovnoga popisa natuknica autori su se služili «Školskim rječnikom hrvatskoga jezika», a zatim je popis dopunjavao i drugim vrelima. U «Etimološkome rječniku hrvatskoga jezika» (1. svezak: A — NJ) građa je organizirana i izložena onako kako je to uobičajeno u suvremenim etimološkim rječnicima slavenskih jezika (npr. u slovenskom etimološkom rječniku Marka Snoja), a obrada je usklađena sa spoznajama suvremene slavistike i indoeuropeistike.

II. 5 Dijalektni rječnici

Hrvatski dijalektolozi veliku pozornost posvećuju izradi dijalektnih rječnika. Često ih u monografijama donose u obliku aneksnih rječnika ili popisa leksema koji su izdvojeni i prikupljeni u terenskim istraživanjima. Hrvatska je dijalektna leksikografija procvat doživjela krajem prošloga stoljeća pojavom velikoga broja amaterskih rječnika. Znanstvenici s Odjela za hrvatsku dijalektologiju na leksikografski relevantan način pristupaju izradi dijalektnih rječnika i često udružuju snage s dijalektnim entuzijastima nastojeći dostići zajednički leksikografski cilj.

U ovome stoljeću objavljeni su sljedeći dijalektni rječnici: «Rječnik sela Hrvatski Grob» (autor: Ferdinand Takač) 2004. godine, «Rječnik govora bačkih Hrvata» (autor: Ante Sekulić) 2005. godine, «Rječnik Pitava i Zavale» (autor: Ante Barbić) 2012. godine, «Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice» (autori: Štefica Hanzir, Jasna Horvat, Božica Jakolić, Željko Jozić, Mijo Lončarić) 2015. godine, «Rječnik govora Blata na Korčuli» (autor: Petar Milat Panža) 2015. i 2021. godine te «Rječnik govora južne Žminjštine» (autorica: Ondina Kranjčić) 2021. godine.

«Rječnik sela Hrvatski Grob» djelo je Ferdinanda Takača koji je desetljećima prikupljao jezičnu baštinu rodnoga sela Hrvatski Grob (Chorvatský Grob) u Slovačkoj te je skupio znatan korpus riječi koji je zatim preveo na standardni hrvatski jezik. Taj rječnik sadržava gotovo 8000 natuknica, a u njegovu je konačnom oblikovanju dodan i slovački stupac te može poslužiti i kao hrvatsko-slovački rječnik.

«Rječnik govora bačkih Hrvata» Ante Sekulića pripada leksikografskim djelima kojima se nastoji otrgnuti zaboravu i trajno sačuvati leksičko blago svojstveno jednomu hrvatskom novoštokavskom ikavskom govoru koji je i sam izravno ugrožen nakon nekoliko političkih podjela toga dijela hrvatskoga jezičnog prostora. Bunjevački (i šokački) Hrvati u južnoj Bačkoj tek su onedavno nacionalna manjina poput svojih sunarodnjaka u sjevernoj Bačkoj, u Republici Mađarskoj. Rječnik donosi i opširnu uvodnu raspravu o govoru bunjevačko-bačkih Hrvata, a sadržava oko 17 000 natuknica koje su dosljedno naglašene i popraćene osnovnim gramatičkim podatcima, semantičkim tumačenjem ili definicijom te primjerima koji su uzimani iz pisane građe i iz bunjevačkih mjesnih govora. Ovaj

rječnik, iako nastao u naše dane, pomiruje prošlost i aktualno stanje u leksiku bunjevačko-bačkog idioma.

«Rječnik Pitava i Zavale» Ante Barbića obrađuje leksičko blago dvaju manjih mjesta na srednjodalmatinskome otoku Hvaru. Mjesta su to čiji govor ima tipične karakteristike južnočakavskoga dijalekta čakavskoga narječja. Uz detaljnu razradu značenjâ, rječnik donosi rečenične potvrde koje su u cijelosti naglašene. Obradene su i sveze riječi, a razvijen je i sustav poveznica među sinonimima. U rječnik je uključena i lokalna onomastička građa. Osim samoga rječnika, u knjizi se nalazi opis govora, toponimija na području Pitava i Zavale te primjeri govora. S obrađenih više od 15 200 natuknica ovaj se rječnik svrstava u opsežnije hrvatske dijalektne rječnike.

«Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice» uz sam tekst rječnika od oko 11 000 natuknica donosi i njihov dijalektološki opis, koji prikazuje njihovo rasprostiranje, nakon čega se iznose podatci o podrijetlu stanovništva, a slijedi analiza fonoloških i morfoloških značajki. U fonološkoj analizi prikazane su najistaknutije značajke vokalizma, konsonantizma i akcentuacije. Opisane su jedinice koje čine sustav te njihov razvoj iz općeslavenskih fonema i naglasaka. U morfološkoj analizi prikazane su osobitosti prema vrstama riječi. Donjosutlanski govori ističu se u kajkavskom dijalektnom kontinuumu zbog podrijetla i tragova prošlih vremena koje čuvaju, a istodobno se uklapaju u kajkavštinu i prihvaćaju pojedine kajkavske značajke. Rječnik je u elektroničkome obliku dostupan na adresi <http://ikavci.ihj.hr/>.

«Rječnik govora Blata na Korčuli» dijalektni je rječnik Blata, a djelomično i zapadnoga dijela otoka Korčule s više od 14 000 natuknica. Rječniku prethodi kratak opis povijesnih okolnosti razvoja blatskoga govora kao jednoga od južnočakavskih govora te sažeti pregled naglasnoga sustava, fonologije, morfologije i sintakse. To leksikografsko djelo daje prikaz osobitosti govora blatskoga područja i kroz ustaljene izraze, toponime i obiteljske nadimke te donosi kratku priču o podrijetlu, značenju i upotrebi svake riječi. Prvo izdanje rječnika objavljeno je sredinom 2015. godine, a 2021. godine izlazi i njegovo drugo, dopunjeno i prošireno izdanje.

«Rječnik govora južne Žminjštine» s više od 10 000 natuknica obuhvaća govore područja uz granicu s općinom Svetvinčenat, širokoga oko pet kilometara, u koje pripadaju sela Modrušani, Dolenji Krničari, Kranjčići, Otočani, Haluzi, Lucijani, Kadrijuol — Pamići, Tomišići, Folići, Leprinčani, Mužini, Grizili, Mengići, Gradišće i Karnevali. Međutim, dio građe, posebice toponimi i obiteljski nadimci, obuhvaćaju cijeli južni kraj kojemu pripadaju i sela Križmani, Šivati, Karlovići, Črnji, Dončići, Humjani, Fradelani, Mikulani, Sandari, Hrelji, Mačini, Baštijanići, Retova stancija. Rječnik donosi i paremiološku građu te popis starih kletvi i psovki.

II. 6 Frazeološki rječnici

Frazeološki su rječnici oni rječnici koji donose popis i definicije frazeoloških jedinica kao jedinica frazeološkoga fonda jednoga ili više jezika⁴. U institutskim je izdanjima kontinuirano zastupljena i frazeografska djelatnost, posebice ona dijalektna. Iako sadržavaju

⁴ Detaljan popis frazeoloških i frazeografskih radova može se pronaći u «Bibliografiji hrvatske frazeologije — Frazeobibliografski rječnik» autorica Željke Fink-Arsovske, Barbare Kovačević i Anite Hrnjak iz 2017. godine.

dijalektnu građu te rječnike svrstavamo u frazeološke zbog izbora jednoga jezičnog segmenta kao i zbog njihova temeljnoga ustroja. Frazeološko-dijalektne rječnike predstavljaju tri rječnika: «Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj (s Rječnikom frazema i Značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema)» iz 2005. godine (autorica: Mira Menac-Mihalić), «Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima» iz 2008. godine (autorice: Jela Maresić i Mira Menac-Mihalić) i «Frazeologija splitskoga govora s rječnicima» iz 2011. godine (autorice: Mira Menac-Mihalić i Antica Menac).

U knjizi «Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj» obrađeno je više od 4000 frazema iz 14 novoštokavskih ikavskih govora (Brnaze, Čišla, Dobrinče, Donje Pazarište, Gala, Gospić, Lovreć, Opuzen, Otok, Primorski Dolac, Rašćane, Runović, Sinj, Šibenik). U uvodnim se poglavljima knjige donose karakteristike obrađenih govora, neke od tipičnih karakteristika prikazane su na kartama. Također, izložena je suvremena frazeološka teorija i podatci o izloženoj frazeološkoj građi, tj. što se nalazi i u drugim sustavima te što je karakteristično za istraženu skupinu govora, a posebna se pozornost posvećuje lokalnim frazemima karakterističnim za samo jedan od govora. U knjizi se nalaze dva frazeološka rječnika zasnovana na različitim principima svrstavanja i obrade frazeološke građe. U prvome, prema ustaljenom formalnom principu (prema ključnoj riječi), gdje se uz svaki frazem navode svi potvrđeni frazemi iz raznih obrađenih govora, a u drugome prema semantičkom principu (prema značenjski dominantnome pojmu), koji je omogućio da se u značenjska gnijezda okupe sinonimni i blisko značnici frazemi. Upravo taj drugi rječnik predstavlja svojevrstan frazeološki rječnik s konceptualnom organizacijom te je on inovativan u suvremenim frazeografskim okvirima.

Na istim su principima organizacije građe i frazeološke obrade izrađene i knjige «Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora», koja donosi korpus od oko 3000 frazema iz osam križevačko-podravskih kajkavskih govora (Bakovčice, Kloštar Podravski, Peteranec, Križevci, Podravske Sesvete, Virje, Veliki Raščani, Vrbovec) i «Frazeologija splitskoga govora s rječnicima», koja obuhvaća više od 3000 splitskih frazema. Osim dvaju frazeoloških rječnika, zasnovanih na morfološkom i semantičkom principu, obje knjige sadržavaju po dva dodatna manja dijalektna (razlikovna) rječnika u kojima su objašnjena značenja manje poznatih riječi potvrđenih u rječniku frazema.

II. 7 Pravopisni i gramatički rječnici

Pravopisni rječnici predstavljaju selektivni tip rječnika i pokazuju kako pravilno treba pisati one riječi kod kojih postoji mogućnost za njihovo pogrešno zapisivanje. Pravopisi se mogu podijeliti na opće, posebne i funkcionalne pravopise (Hudeček, Mihaljević 2016). Opći su pravopisi namijenjeni najširem krugu korisnika. Posebni pravopisi proširuju pravopisna pravila u skladu s potrebama struke/područja ili pravopisna pravila prilagođuju metajezikom i metodologijom kojoj dobnoj skupini ili se bave pojedinim pravopisnim problemima. Funkcionalni pravopisi s obzirom na uzusna pravila koja vladaju u određenoj području/određenoj struci ili određenoj tekstnoj vrsti prilagođavaju opća pravopisna pravila te se bave pravopisnim problemima u različitim funkcionalnim stilovima. U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje nastala su dva temeljna pravopisna priručnika:

«Hrvatski pravopis» (autori: Željko Jozić, Goranka Blagus Bartolec, Lana Hudeček, Kristian Lewis, Milica Mihaljević, Ermina Ramadanović, Matea Birtić, Jurica Budja, Barbara Kovačević, Ivana Matas Ivanković, Alen Milković, Irena Miloš, Tomislav Stojanov, Kristina Štrkalj Despot) 2013. godine i «Prvi školski pravopis hrvatskoga jezika» (autori: Lana Hudeček, Željko Jozić, Kristian Lewis, Milica Mihaljević) 2016. godine.

«Hrvatski pravopis» Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje fonološki je pravopis s morfonološkim elementima i nastao je iz potrebe za stvaranjem jednoga i jedinstvenoga hrvatskoga pravopisa koji bi bio prihvaćen u školstvu i široj javnosti. Knjiga se sastoji od dvaju osnovnih pravopisnih poglavlja — pravopisnih pravila i pravopisnoga rječnika. Novosti koje donosi ovaj pravopis očituju se u njegovim dodatcima: napomenama, objašnjenjima, jezičnim savjetima i pojmovniku u kojemu su objašnjeni jezikoslovni nazivi koji se pojavljuju u pravopisnim pravilima. U pravopisnome se rječniku donosi iscrpan popis riječi i izraza te njihovih oblika s kojima je povezan kakav pravopisni problem. Pritom se u rješenjima slijedi hrvatska pravopisna tradicija i u pravilu nisu mijenjana rješenja koja su jednaka u svim suvremenim pravopisima. Rijetka rješenja koja su promijenjena, promijenjena su u skladu s načelima sustavnosti te ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi. Osim u tiskanome izdanju, «Hrvatski pravopis» objavljen je i na mrežnim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje na mrežnoj adresi <https://pravopis.hr/>, a mrežna je inačica oblikovana kao hipertekst s poveznicama na napomene, objašnjenja i jezične savjete te pojmovnik. «Hrvatski pravopis» je na temelju odluke Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta u godini njegova izlaska preporučan za uporabu u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske i prema njemu su jezično usklađeni svi školski udžbenici.

«Prvi školski pravopis hrvatskoga jezika» posebni je pravopis namijenjen učenicima nižih razreda osnovne škole. Sastoji se od triju dijelova: pravopisnih pravila, pravopisnoga rječnika i pravopisnih vježba. Pravopisna su pravila prilagođena dobi učenika i ograničena su na ona pravila koja se uče u prva četiri razreda osnovne škole. U pravopisnome rječniku nalaze se one pravopisno sporne riječi koje se nalaze u udžbenicima, nastavnim planovima i programima svih predmeta. Svrha je «Prvoga školskog pravopisa hrvatskoga jezika» naučiti učenike jezičnomu razmišljanju i pripremiti ih za služenje općim «Hrvatskim pravopisom». Osim što je metajezično i metodološki prilagođen učenicima, on je i ilustriran, a na kraju knjige nalaze se i pravopisne vježbe.

U poseban tip pravopisnih priručnika pripadaju i oni priručnici koji se bave kojim pojedinačnim pravopisnim problemom. Takav je leksikografsko-leksikonski priručnik «Rječnik velikoga i maloga početnog slova» (autorice: Goranka Blagus Bartolec, Katarina Cvijanović, Ivana Matas Ivanković, Perina Vukša Nahod) iz 2021. godine u kojemu se abecednim redom donosi popis jednorječnih i višerječnih imena i naziva koji se temelje na problematici pisanja velikoga i maloga početnoga slova u različitim oblicima javne i službene pisane komunikacije. Rječnik je utemeljen na koncepciji i načelima «Hrvatskoga pravopisa» Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, na nastavnim planovima i programima za osnovne i srednje škole, podacima iz recentnih školskih udžbenika te postojećim tiskanim i mrežnim enciklopedijskim i leksikonskim priručnicima u Hrvatskoj. Sadržava više od 20 000 rječničkih natuknica, a s pripadajućim podnatuknicama sadržava gotovo

30 000 pojmova povezanih s pisanjem početnoga slova. Osim pisanja početnoga slova rječnik sadržava i primjere povezane s pisanjem stranih zemljopisnih i osobnih imena i naziva s obzirom na njihovu ortografsku prilagodbu hrvatskomu jeziku (npr. etnici i kćetici od stranih zemljopisnih imena).

Jedini gramatički rječnik koji je izrađen u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje je «Valencijski rječnik psiholoških glagola u hrvatskome jeziku» (autori: Matea Birtić, Tomislava Bošnjak Botica, Ivana Brač, Ivana Matas Ivanković, Ivana Oraić Rabušić, Siniša Runjaić) iz 2018. godine. Taj rječnik donosi detaljan valencijski opis 57 psiholoških glagola u hrvatskome jeziku. Semantička skupina psiholoških glagola obrađena u rječniku izabrana je kao prva, pokusna skupina glagola zbog svoje značenjske povezanosti i razmjerne odvojenosti od drugih semantičkih skupina. Rječnik je namijenjen znanstvenicima koje zanima valentnost hrvatskih glagola, profesorima i učiteljima hrvatskoga jezika, studentima hrvatskoga jezika, naprednim učenicima hrvatskoga kao inoga jezika te svima ostalima koji žele znati nešto više o značenjima glagola i okolinama u kojima se oni pojavljuju. Rječnik je u elektroničkome obliku (e-Glava) mrežno dostupan na adresi <http://valencije.ihjj.hr/>.

II. 8 Onomastički rječnici

Onomastički rječnici specijalizirani su rječnici koji prikazuju dio nacionalnoga onomastikona, bez obzira na to je li riječ o toponimiji određenoga područja ili kraja, prezimenima ili imenima (Тешић, Драгићевић, Ивановић 2018: 331). U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2018. godine objavljen je «Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena» (autori: Ankica Čilaš Šimpraga, Dubravka Ivšić Majić, Domagoj Vidović) koji je namijenjen najširemu krugu korisnika. Iako postoje brojne studije i knjige iz područja antroponomastike, broj onomastičkih leksikografskih djela gotovo je zanemariv. Stoga je ovo prvi hrvatski opći rječnik osobnih imena izrađen prema suvremenim zahtjevima onomastičke struke i modernim leksikografskim načelima. Korpus na kojemu je utemeljen rječnik bila je baza službenih osobnih imena s podacima o broju nositelja svakoga imena. Ti su podatci dobiveni od Državnoga zavoda za statistiku i donose se prema Popisu stanovništva Republike Hrvatske 2011. godine, prema kojemu je tada u Hrvatskoj živjelo 4 284 889 stanovnika. Knjiga se sastoji od teorijskoga i leksikografskoga dijela. Uvodna poglavlja koja su nastala kao rezultat rada na rječniku opisuju imena, njihovo nadijevanje i odabir s različitih aspekata, a najveći dio knjige čini sam rječnik u kojemu su iz Popisa obrađena imena sa sto ili više nositelja. Polazeći od definicije osobnoga imena kao sociolingvističkoga znaka, unutar rječničkoga članka donose se sljedeći podatci: 1. osobno ime u kanonskome liku; 2. genitiv imena, dativ imena; 3. definicija imena; 4. etimologija; 5. podatci o broju nositelja i kvalifikaciji čestoće; 6. sociolingvistički podatci o imenu; 7. imenske istovrijednice u stranim jezicima; 8. imendani.

II. 9 Rječnici jezika pisaca

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća Milan Moguš pristupio je proučavanju Marulićeva leksika te je u «Čakavskoj riči» objavio članak «O proučavanju Marulićeva leksika» (1972). Zatim je sastavio rječnik za *Juditu*, prvu knjigu Marulićevih «Sabranih djela, Opera

omnia». U svojem se leksikografskome radu oslanjao na prethodne priređivače *Judite* Štefanića, Kušara, Kasandrića, Slamniga, Kolumbića, Franičevića i Grčića. Rječnik je, u Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, bio izrađen na kompjutorskoj konkordanciji. Leksikografski članak obuhvaćao je natuknicu, ukupni čestotni broj natuknice, sve likove natuknice i njihove frekvencije, gramatičku oznaku te značenja i frazeologiju. Takvim su načinom obrade bile obuhvaćene sve riječi iz proznoga uvodnika i one iz 2126 Marulićevih stihova. Naime, dotad je bio običaj da se pri objavljivanju djela starijih pisaca na kraju knjige donose samo objašnjenja manje poznatih riječi i izraza. Godine 2001., u spomen 500. obljetnici završetka pisanja Marulićeve *Judite* i 480. obljetnici njezina tiskanja, u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavljen je prvi i potpuni «Rječnik Marulićeve *Judite*» (autor: Milan Moguš). Marulićeva *Judita* ima oko 17 600 pojavnica, tj. svih oblika svih riječi, a kad se taj korpus leksikografski uobličio, dobiven je rječnik od 3495 natuknica, u kojemu se nalazi i bogata frazeologija. Za svaku je riječ, odnosno za svako njezino značenje, ponuđen jedan ili više primjera iz djela čime je učinjen veliki pomak u približavanju Marulićeve riječi, njezina primarnoga i sekundarnoga metaforičkog značenja, čitateljima.

II. 10 Specijalizirani aneksnii rječnici

Osim leksikografske djelatnosti, u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavljene su i mnoge monografske knjige iz različitih jezikoslovnih područja kojima se bave institutski znanstvenici. Iako te monografije nisu primarno vezane uz leksikografsku djelatnost, u njihovu se sadržaju često nalaze rječnici koji su sekundarno proizašli iz bavljenja osnovnom znanstvenom problematikom knjige. Ovdje ih ukratko prikazujemo jer i oni rubno pripadaju razmatranoj tematici.

U knjizi «Međimurska prezimena» (autorica: Anđela Frančić) iz 2002. godine objavljen je rječnik međimurskih prezimena. Leksikografski članak sastoji se od natuknice koju čini današnji lik prezimena, kronološkoga slijeda potvrda dotičnoga prezimena kroz povijest s originalnim zapisima potvrđenim u izvorima iz kojih se crpila prezimenska građa te imenom naselja u kojemu je prezime potvrđeno. Na kraju se donosi sažet prikaz tvorbene strukture i značenja riječi u prezimenskoj osnovi.

U knjizi «Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku» (autorica: Barbara Štebih Golub) iz 2010. godine objavljen je rječnik hrvatskih germanizama formiran prema tvorbeno-semantičkim gnijezdima u kojemu je pri izboru osnovne natuknice veliku ulogu odigrala čestotnost.

U knjizi «Od računalnoga žargona do računalnoga nazivlja» (autori: Antun Halonja i Milica Mihaljević) iz 2012. godine objavljen je rječnik računalnoga žargona. Rječnički članak sastoji se od žargonskoga naziva, engleske istovrijednice, hrvatske standardno-jezične istoznačnice, definicije te potvrđenoga primjera uporabe žargonskoga naziva.

U knjizi «Hrvatski frazemi od glave do pete» (autorica: Barbara Kovačević) iz 2012. godine objavljen je rječnik hrvatskih somatskih frazema u kojemu je prema somatski nosivoj sastavnici razvrstano oko 750 frazema uz koje se nalazi i oznaka koncepta kojemu pripadaju u okviru kognitivno-konceptualne analize frazema.

U knjizi «Ja, Krsto Lučin Dubrovčanin, činim ovi testamenat...» (autorica: Ivana Lovrić Jović) iz 2015. godine objavljen je aneksni rječnik koji obuhvaća lekseme zabilježene u hrvatskim dubrovačkim oporukama iz 17. i 18. stoljeća.

U knjizi «Lažni prijatelji» (autor: Kristian Lewis) iz 2016. godine objavljen je rječnik hrvatsko-ruskih lažnih prijatelja u kojemu su 1042 para lažnih prijatelja organizirana dvostupačno kako bi se natuknice mogle lakše usporedno pratiti i analizirati.

U knjizi «Instrumental u hrvatskom jeziku» (autorica: Ivana Brač) iz 2018. godine objavljen je valencijski rječnik s oko 1000 glagola koji zahtijevaju dopunu u instrumentalu. Svakomu je glagolu određena semantička skupina, valencijski obrazac, semantičke uloge sudionika te je pridružen primjer iz korpusa.

II. 11 Terminološki rječnici

Poseban tip specijaliziranih rječnika predstavljaju terminološki rječnici. To su zapravo pojmovnici u kojima su abecednim redom popisani i opisani nazivi karakteristični za određeno znanstveno područje, tj. određenu struku. Njihov je cilj da se iscrpno opiše uskostručni sadržaj termina čime se donosi aktualno stanje nekoga terminološkog sustava i u takvim rječnicima obično izostaju gramatičke odrednice (Тешић, Драгићевић, Ивановић, 2018: 189–191).

U okviru terminološke djelatnosti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje od 2008. godine postoji projekt «Hrvatsko strukovno nazivlje» (Struna) koji je u osnutku i radu poduprla Hrvatska zaklada za znanost. Nakon pripreme faze projekta u kojoj je izrađen «Hrvatski terminološki priručnik» (autori: Lana Hudeček i Milica Mihaljević, u suradnji s Brunom Nahodom) te održane brojne radionice za buduće strukovne suradnike kojima su pružena osnovna predznanja potrebna za terminografski rad, počelo se s izradom terminoloških rječnika i do danas su objavljeni sljedeći terminološki rječnici: «Hrvatsko nazivlje strojnih elemenata», «Hrvatsko nazivlje za pravne pojmove Europske unije», «Hrvatsko zrakoplovno nazivlje», «Hrvatsko građevinsko nazivlje», «Hrvatsko stomatološko nazivlje», «Hrvatsko nazivlje korozije i zaštite materijala», «Hrvatsko anatomsko i fiziološko nazivlje», «Hrvatsko arheološko nazivlje kamenoga doba», «Hrvatsko brodstrojarsko nazivlje», «Hrvatsko matematičko nazivlje», «Hrvatsko nazivlje u fizici», «Hrvatsko nazivlje polimerstva», «Hrvatsko nazivlje hidraulike i pneumatike», «Hrvatsko antropološko nazivlje» i «Hrvatsko pomorsko nazivlje». Ti su rječnici u PDF-u postavljeni na mrežnoj adresi <http://struna.ihjj.hr/>. Osim znanstvenika i stručnjaka iz različitih područja na rječnicima su radili, kao autori ili suradnici koji su vodili brigu o leksikografskoj i terminografskoj izvedbi, mnogi institutski znanstvenici s Odjela za hrvatski standardni jezik i Odjela za opće jezikoslovlje. Također, predmetom terminografske obrade bilo je i «Hrvatsko jezikoslovno nazivlje» u okviru projekta Jena (<https://jena.jezik.hr/>).

Osim elektroničkih izdanja u okviru Strune nastala su i dva tiskana rječnika. To su «Rječnik kristalografije, fizike kondenzirane tvari i fizike materijala» (autori: Stanko Popović, Antun Tonejc i Milica Mihaljević) iz 2014. godine i «Pojmovnik hrvatskoga drvno-tehnološkog nazivlja» skupine autora (glavna urednica: Vlatka Jirouš-Rajković, izvršni urednici: Siniša Runjaić i Barbara Štebih Golub) iz 2018. godine.

«Rječnik kristalografije, fizike kondenzirane tvari i fizike materijala» objasnidbeno-prijevodni je normativni terminološki rječnik koji ima i neke leksikonske elemente (napomene, primjere i objašnjenja). Rječnik sadržava 1710 rječničkih članaka. Navode se engleski nazivi, njihove hrvatske istovrijednice te definicije na hrvatskome jeziku. Posebna se pozornost posvećuje antonimima i sinonimima koji se normativno raspodjeljuju na preporučene, dopuštene i nepreporučene nazive. Na kraju se navodi i hrvatsko-engleski prijevodni rječnik.

Osnovni cilj «Pojmovnika hrvatskoga drvnotehnološkog nazivlja» bila je sustavna izgradnja nazivlja drvnotehnološke struke i njegova popularizacija. U njemu su objedinjeni pojmovi drvnotehnološke struke, uz hrvatske se nazive donose definicije, a posebnu vrijednost čine prijevodni ekvivalenti na engleskome i njemačkome jeziku. Nazivi će priključenjem u elektroničku bazu e-Struna biti dodatno klasificirani na preporučene, dopuštene i nepreporučene nazive te na žargonizme i arhaizme.

II. 12 Elektronički rječnici

Elektronički rječnici svi su oni rječnici koji su elektronički dostupni, tj. koji su dostupni u nekome elektroničkom obliku. Većina je hrvatskih mrežnih rječnika, a i rječnika koji su nastali u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, samo inačica tiskanih rječnika koji su postavljeni na mrežne stranice. U ovome smo radu uvijek uz tiskano izdanje rječnika naveli i njegov elektronički oblik kad god on postoji.

Neki su institutski rječnici dostupni samo u elektroničkome obliku, kao što se vidi pri obradi terminoloških rječnika. Jedan je od takvih elektronički dostupnih izvora «Pojmovnik koronavirusa» koji je dostupan na mrežnoj adresi <http://jezik.hr/koronavirus>. Pandemijske okolnosti i bolest koja je postala tema u globalnim okvirima unijeli su u svakodnevni jezik niz medicinskih naziva koji prije toga nisu bili česti izvan stručne komunikacije. Također, zbog koronavirusa hrvatski je jezik postao bogatiji i za neke novotvorenice. Pojmovnik obuhvaća dvjestotinjak riječi, izraza i imena koji se u izvanrednoj situaciji upotrebljavaju više nego u uobičajenim pretpandemijskim životnim okolnostima.

Rječnička organizacija građe pretpostavlja abecedno nizanje riječi. Međutim, postoje i rječnici u kojima su riječi raspoređene tako da su abecedirane od kraja, a ne od početka riječi. Takvi se rječnici nazivaju odostražnim ili inverznim rječnicima i vrlo su korisni za znanstvena istraživanja (npr. za proučavanje tvorbenih odnosa među riječima). Hrvatski je jezik dosad bio zastupljen u odostražnom rječniku Josipa Matešića «Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen» (1965–1967) koji je mrežno dostupan na stranicama Sveučilišta u Innsbrucku na adresi <https://www.uibk.ac.at/slawistik/institut/matesic.html>. Odostražni rječnici prema rječničkoj građi koju objedinjuju mogu biti opći i posebni. Opći odostražni rječnici obuhvaćaju opći leksički fond pojedinoga jezika, ali građu donose abecedirano od kraja riječi. Posebni odostražni rječnici ograničeni su na građu određenoga područja (npr. nekoga dijalekta, određenoga nazivlja, onomastičkoga segmenta). Primjere institutskih odostražnih rječnika čine odostražni rječnici na stranici projekta «Muško i žensko u hrvatskome jeziku» (<http://ihjj.hr/projekt/musko-i-zensko-u-hrvatskome-jeziku/72/>) na kojoj se nalazi demoinačica općega odostražnog rječnika

i demoinačica posebnoga odostražnoga rječnika mocijskih parnjaka. Ti su odostražni rječnici jednojezični, suvremeni i korpusno utemeljeni kao i odostražni rječnik koji je nastao kao rezultat rada na terminološkome projektu «Hrvatsko jezikoslovno nazivlje» (<https://jena.jezik.hr/wp-content/odostrazni-jena/>).

Krajem 2021. godine na Odjelu za hrvatski standardni jezik Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje završen je u okviru istoimenoga istraživačkoga projekta «Hrvatski mrežni rječnik — Mrežnik». To je prvi hrvatski jednojezični normativni mrežni rječnik izrađen u skladu s načelima suvremene e-leksikografije. Pri izradi mrežnoga rječnika usporedno su se odvijale: «1. aktivnosti povezane s uspostavom računalnih i jezikoslovnoračunalnih pretpostavki za izradu mrežnoga rječnika i 2. aktivnosti povezane s leksikografskom obradom rječničke građe» (Hudeček, Mihaljević 2017: 1) pri čemu je bila nužna bliska suradnja leksikografa i stručnjaka za računalno jezikoslovlje. «Hrvatski mrežni rječnik» korpusno je utemeljen rječnik, a polazi od dvaju korpusa: «Hrvatske jezične riznice» (<http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>), korpusa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, i «Hrvatskoga mrežnog korpusa — hrWaC» (<http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac>). «Hrvatski mrežni rječnik» uključuje tri modula: za odrasle govornike hrvatskoga jezika (10 000 natuknica), za učenike osnovne škole (3000 natuknica) i za strance koji uče hrvatski jezik (1000 natuknica). Za svaki je od njih uspostavljen poseban model strukturiranja natuknice te se razlikuju po načinu obrade riječi (opsegu i vrsti gramatičkih podataka, ustroju i opsegu definicije značenja, značenjskoj razvedenosti, primjerima, povezivanju s drugim natuknicama i izvanrječničkim izvorima, uspostavi značenjskih odnosa s drugim natuknicama, po svezama i frazemima koji se u pojedinome modulu donose, po vrsti i opsegu pragmatičkih napomena), a svaki se modul razlikuje i po izvorima s kojima se povezuje. Usporedno s radom na *Mrežniku* u okviru projekta izrađene su različite baze: baza veznika, baza frazemskih etimologija te baza etnika i ktetika. Natuknice se povezuju i s izvorima koji već postoje u Institutu, a to su: Jezični savjetnik (<https://jezicni-savjetnik.hr/>), baza glagolskih valencija e-Glava (<http://valencije.ihjj.hr/>), baza hrvatskoga strukovnog nazivlja Struna (<http://struna.ihjj.hr/>), Kolokacijska baza hrvatskoga jezika (<http://ihjj.hr/kolokacije/>), Baza frazema hrvatskoga jezika (<http://frazemi.ihjj.hr/>), Repozitorij hrvatskih metafora (<http://ihjj.hr/metafore/>) i mrežne stranice Bolje je hrvatski (<http://bolje.hr/>).

Uz glavne urednice i autorice *Mrežnika* Lanu Hudeček i Milicu Mihaljević na rječniku je radilo petnaestak institutskih znanstvenika, a demoinačica rječnika (A — F) nalazi se na mrežnim stranicama <https://rjecnik.hr/mreznik/>.

II. 13 Nacrt za *Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*

U zasebnu skupinu nedovršenih i neobjavljenih rječnika pripada «Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika»⁵. Konceptija rječnika osmišljena je i detaljno opisana (Malić 2002), a određena su opća i pojedinačna načela njegove izrade i obrade natuknica. Tako se, među ostalim, donose popisi općih i gramatičkih kratica, popis izvora, načela

⁵ O skupini nedovršenih i neobjavljenih rječnika u povijesti hrvatske leksikografije u 20. stoljeću piše Samardžija (2019a: 129–130).

obrade, dijelovi leksikografskoga članka, posebnosti obrade po vrstama riječi i tehnika obrade. U «Obrazloženju projekta» Dragica Malić tumači: «*Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika* imao bi upoznati najširu hrvatsku javnost s jezikom onoga dijela stare i najstarije hrvatske pismenosti i književnosti koja je — u okvirima trojezične i tro-pismene hrvatske kulture — nastajala za potrebe najširih slojeva društva na hrvatskom narodnom jeziku, a zapisana je trima pismima: glagoljicom, latinicom i ćirilicom zapadnoga tipa (bosančicom)» (Malić 2002: 9–10). U prvoj radnoj fazi bila je predviđena leksikografska obrada samo objavljenih izvora, no ni taj dio projektnoga plana, nažalost, nije ostvaren.

III. Zaključak

U radu smo prikazali pedesetak rječnika objavljenih u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koji su tiskani ili dostupni u elektroničkome obliku. Analizom je utvrđeno da od ukupnoga broja leksikografskih izdanja njih 18 pripada skupini terminoloških rječnika, sedam pripada skupini specijaliziranih aneksnih rječnika, šest pripada skupini dijalektnih rječnika, četiri skupini pravopisnih i gramatičkih rječnika, četiri skupini elektroničkih rječnika, tri skupini frazeoloških rječnika, dva skupini općih, dva dvojezičnih i dva povijesnih rječnika te po jedan pripada skupini etimoloških i onomastičkih rječnika te rječnika jezika pisaca.

Na početku 21. stoljeća objavljen je «Rječnik Marulićeve *Judite*» 2001. godine, a posljednji su rječnici koji nose 2021. kao godinu objavljivanja «Rječnik govora južne Žminjštine» i «Rječnik velikoga i maloga početnog slova». Također, 2021. godine na mrežne je stranice postavljena i demoinačica «Hrvatskoga mrežnog rječnika — Mrežnika», prvoga elektroničkog općeg jednojezičnog hrvatskog normativnog rječnika.

Kao što je iz svega navedenog vidljivo, leksikografska djelatnost Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u razmatranome je razdoblju bila i bogata i raznovrsna. Tematskom je analizom utvrđeno da je najveći broj rječnika s terminološkom tematikom, a slijede dijalektni rječnici koji opisuju cjelovite govore ili samo frazeologiju pojedinih govora ili skupina govora. Posebno zanimljivom čini se skupina aneksnih rječnika različitih područja znanstvene djelatnosti jer se uz njih uvijek nalazi i znanstvena studija nastala na temelju njihove raščlambe.

Autori leksikografskih izdanja su institutski znanstvenici te njihovi suradnici s drugih znanstvenih ustanova. U području dijalektologije mnogi su autori lokalni entuzijasti kojima je potrebna stručna pomoć i suradnja u leksikografskome radu kako bi se njihova građa valjano obradila i predstavila. Također, suradnja institutskih znanstvenika, u prvome redu s Odjela za hrvatski standardni jezik i s Odjela za opće jezikoslovlje, s područnim stručnjacima osobito je važna pri izradi terminoloških rječnika u okviru projekta «Hrvatsko strukovno nazivlje».

Na temelju predstavljene leksikografske djelatnosti Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u prvih dvadesetak godina 21. stoljeća nije pogrešno ustvrditi da se i u budućnosti mogu očekivati vrijedna rječnička izdanja te da će leksikografija ostati jedna od prepoznatljivih sastavnica institutskoga znanstvenog i stručnog rada.

LITERATURA⁶

Fink-Arsovski, Kovačević, Hrnjak 2017: Fink-Arsovski Ž., Kovačević B., Hrnjak A. Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik. Zagreb, 2017.

Hudeček, Lewis, Mihaljević 2019: Hudeček L., Lewis K., Mihaljević M. Hrvatski terminološki rječnici, leksikoni i enciklopedije u 20. stoljeću // Bičanić A. Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće — drugi dio. Zagreb, 2019, 91–155.

Hudeček, Mihaljević 2016: Hudeček L., Mihaljević M. Mali školski pravopis kao pomoć pri učenju hrvatskoga jezika u nižim razredima osnovne škole // Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2016. 42/1, 211–226.

Hudeček, Mihaljević 2017: Hudeček L., Mihaljević M. Hrvatski mrežni rječnik — Mrežnik // Hrvatski jezik. 2017. 4/4, 1–7.

Ivšić, Bergovec 2012: Ivšić D., Bergovec M. Veliki *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* i računalna struktura njegove natuknice // Filologija. 2012. 58, 191–209.

Katičić 2019: Katičić R. Hrvatski jezik u 21. stoljeću // Bičanić A. Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće — drugi dio. Zagreb, 2019, 571–583.

Klobučar Srbić 2015: Klobučar Srbić I. Bibliografija izdanja Leksikografskoga zavoda *Miroslav Krleža* (1950–2015). Zagreb, 2015.

Malić 2002: Nacrt za *Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*. Zagreb, 2002.

Petrović 2019: Petrović B. Hrvatski dvojezični i višejezični rječnici u 20. stoljeću // Bičanić A. Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće — drugi dio. Zagreb, 2019, 49–80.

Putanec 1992: Putanec V. Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije. Zagreb, 1992.

Samardžija 2019a: Samardžija M. Hrvatska leksikografija od početaka do kraja 20. stoljeća. Zagreb, 2019.

Samardžija 2019b: Samardžija M. Jednojezični rječnici hrvatskoga jezika u 20. stoljeću // Bičanić A. Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće — drugi dio. Zagreb, 2019, 9–48.

Zgusta 1991: Zgusta L. Priručnik leksikografije. Sarajevo, 1991.

Дубичинский 2009: Дубичинский В.В. Лексикография русского языка. Москва, 2009.

Розенталь, Голуб, Теленкова 2010: Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. Москва, 2010.

Тафра, Финк-Арсовски 2013: Тафра Б., Финк-Арсовски Ж. Хорватская лексикография // Славянская лексикография / Отв. ред. М.И. Чернышева. Москва, 2013, 310–340.

Тешић, Драгићевић, Ивановић 2018: Тешић М., Драгићевић Р., Ивановић Н. (ур.). Српска лексикографија од Вука до данас (каталог изложбе). Београд, 2018.

⁶ U popisu literature nisu navedene knjige i rječnici koji su prikazani u ovome radu jer se svi podatci o njima već nalaze u radu.